

ZBORNİK ZA ISTORIJU MATICE SRPSKE I—VI, 1970—72.

Odavno su naučne i šire društvene potrebe Vojvodine postavile pred njenu naučnu i kulturnu javnost pitanje pokretanja jednog istorijskog časopisa. On bi se na naučnom nivou bavio tretiranjem bogate, uvek prisutne, ali ne i dovoljno proučene prošlosti ovog po mnogo čemu specifičnog kraja. To pitanje je postalo aktuelno naročito u poslednjih nekoliko godina kada je vojvođanska historiografija počela da beleži osetan porast naučnih snaga koje je bilo neophodno pomoći u daljem radu. Zbog svega toga je značajna odluka Matice srpske da iz dosadašnjeg Zbornika za društvene nauke izdvoji i na čelu sa dr Slavkom Gavrilovićem pokrene samostalnu periodičnu publikaciju pod nazivom *Zbornik za istoriju*.

Zadatak časopisa je da oko sebe okupi što veći broj saradnika čiji će radovi biti posvećeni istoriji svih naroda i narodnosti na području Vojvodine, podrazumevajući tu i istoriju njihovih veza sa svojim matičnim nacionalnim sredinama. Zatim, on treba da pruži prostora i radovima od šireg istorijskog značaja, prvenstveno onim koji bi bacili više svetla na povezanost vojvođanske prošlosti sa balkansko-podunavskim susedstvom. Istovremeno, na njegovim stranicama treba da bude reči o problemima razvoja savremene historiografije, njene metodologije, teorije i filozofije. Najzad, deo prostora je predviđen za prikaze i ocene savremene domaće i strane literature.

Zbornikom za istoriju Matica srpska je izašla pred javnost prvi put 1970. Do danas, u vremenskom intervalu od dva puta godišnje, ona je izdala pet brojeva. Mi ćemo prikazati prva četiri broja, uvereni da za čitaoce *Historijskog zbornika* ti brojevi mogu biti posebno interesantni s obzirom da donose veći broj radova u kojima se tretiraju pitanja podjednako značajna kako sa stanovišta vojvođanske tako i sa stanovišta hrvatske historiografije.

Na period srednjeg veka odnose se tri rada.

U studiji *Podaci Abu Hamida o prilikama u Južnoj Ugarskoj sredinom XII veka* (IV, 1971, 25—37) Jovanka Kalić saopštava zanimljive putopisne beleške zabeležene perom poznatog arapskog putopisca sa puta po južnoj Ugarskoj sredinom XII stoleća. Ovaj izvor otkriva dosad malo kome poznatu činjenicu da je i na području Srema bilo muslimanskih naselja još u ovom periodu.

U kraćem prilogu *Rasciani regales Vladislava I Jagelonca* (I, 1970, 79—82), na osnovu dokumenata iz Državnog arhiva Mađarske, Sima Ćirković iznosi nekoliko podataka o Srbima naseljenim u županiji Spoljni Solnok u centralnom delu turskog osvajanja Despotovine 1439. i da su se tu zadržali stupivši ubrzo u službu ugarskog kralja Vladislava I (1440—44). — Pod naslovom *Prilošci za istoriju Kovina u srednjem veku*, Ćirković u istom broju *Zbornika* (83—86) osvetljava dve zanimljive pojedinosti iz srednjevekovne prošlosti ovog naselja: boravak dubrovačkih trgovaca u Kovinu početkom 60-tih godina XV veka i dolazak Kovina pod vlast srpske Despotovine (1457).

Dr Olga Zirojević objavljuje dve studije o periodu turske vlaste u južno-slovenskim krajevima. U prvoj studiji, na osnovu nedavno otkrivenih turskih popisa, daje dosad najpotpuniji prikaz *Upravne podele današnje Vojvodine i Slavonije u vreme Turaka* (I, 1970, 11—26). U drugoj studiji, također u svetlu novih podataka, prikazuje lik *Smederevskog Sandžaka Ali-beg Mihaloglua* (III, 1971, 9—27) osvrćući se istovremeno i na rezultate njegovog dugogodišnjeg begovanja u smederevskom sandžaku u drugoj polovini XV veka.

Ovi brojevi *Zbornika* obiluju radovima iz istorije XVIII i prve polovine XIX veka.

Dr Dušan Kašić, *Poslanici na narodno-crkvenom saboru 1749. u Karlovcima* (II, 1970, 96—105), na osnovu nekoliko dokumenata sačuvanih u Muzeju srpske pravoslavne crkve, upotpunjava sliku o radu ovog sabora, zadržavajući se pretežno na prikazivanju njegove tehničke organizacije i personalnog sastava.

Pod naslovom *Prilozi za istoriju Banata i Banatske vojne granice XVIII veka* (II, 1970, 77—91) Sreta Pecinjački na osnovu tabelarnih podataka iz Državnog arhiva u Temišvaru govori o razvojačenju naselja u tzv. Ilirskoj granici (severni Banat) i o preseljavanju stanovništva u nove graničarske pukove početkom 70-tih godina XVIII veka.

Aleksandar Forišković je autor priloga pod naslovom *Pismo Ali-bega Vrdaića pukovniku Aleksandru Raškoviću* (I, 1970, 87—90). Ovo pismo, u kome zbornički kapetan moli austrijskog oficira da na obostrano zadovoljstvo okonča jedan trgovački spor između podanika dveju carevina, otkriva zanimljive detalje u odnosima Turske i Austrije 70-tih godina XVIII veka.

U prilogu »*Dnevnik jednog Srbina*« o događajima između Austrije i Francuske s kraja XVIII stoleća (I, 1970, 97—104), dr Borivoje Marinković procenjuje kulturno-istorijsku i književno-estetsku vrednost dosad zaboravljenog memoarskog spisa majora Stanislava Šumarskog, jednog od učesnika u ratu između Austrije i Francuske 1796.

Zbornik donosi i dva priloga iz istorije seljačkih pokreta u ovom vremenskom periodu. U prvom prilogu: *Buna u Vranjevu 1777* (III, 93—104), Milivoj Rajkov prikazuje uzroke i tok prve neuspele seljačke bune u velikokikindskom dištriktu. U drugom prilogu (II, 1970, 108—110) dr Rajko Veselinović saopštava *Nove podatke za istoriju Krušičke bune*, podignute u južnom Banatu 1808.

Prilozi dr Slavka Gavrilovića zastupljeni su u svim brojevima Zbornika o kojima je ovde reč. Najpre treba zabeležiti nekoliko njegovih priloga iz oblasti socijalno-ekonomske istorije. U prilogu *Sukobi oko »Mitropolitskog rita« u XVIII veku* (III, 1971, 85—89) govori o naporima Karlovačke mitropolije da očuva vlasništvo nad ritskim zemljištem koje je tokom XVIII veka držala na području Šajkaške. On konstatuje da je neustaljenost ove površine, nastala zbog promena toka Dunava, bila najčišći povod sukobima između mitropolije kao vlasnika i opština Karlovaca i Kovilja, zakupaca pojedinih delova rita. U istom broju objavljena su još dva njegova priloga o ovoj problematici. Prvi prilog: *Episkop Josif Putnik o prilikama u Slavoniji 1808. godine* (109—111) predstavlja zanimljivo svedočanstvo pakračkog episkopa o nevoljama srpskog seljaštva na spahiluku Voćin (Vućin) u centralnom delu Slavonije. Slično obeležje ima i drugi prilog: *Episkop Josif Putnik o prilikama u Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni 1809. godine* (112—113). Ovamo pripada i prilog *Šajkaška u gladnim godinama (1813—1817)* (IV, 1971, 113—118). — Nekoliko Gavrilovićevih priloga je interesantno za višenacionalnu problematiku Vojvodine. Reč je o sledećima: *Naseljavanje Slovaka u Novi Slankamen (1971)* III, 1971, 105—108), *Statistički podaci o Slovacima i Nemcima u Bačkoj i Sremu 1818* (IV, 1971, 119—120) i *Hronika o Srbima u Beloj Crkvi XVIII i XIX veka* (II, 1970, 92—95). — U prilozima: *Zapisi o Vršcu XIX veka* i *Požar u Vršcu 1824.* (I, 105—112; 123—125), Gavrilović iznosi zanimljive podatke iz prošlosti ovog banatskog naselja. — Izvornog su značaja i sledeći njegovi prilozi: *Novi prilog istoriji Crnogoraca u Peroju* (II, 1970, 106—107) i *Izveštaj o starinama u Sremskoj Vojnoj granici 1815—1816* (I, 1970, 118—122).

Na isti period odnosi se i nekoliko priloga drugih autora.

U prilogu *Vlastelinski sud sela Čantavir (1789—1848)* (IV, 1971, 89—104) Gašpar Ulmer prikazuje organizaciju, delatnost i klasnu argažovanost ove feudalne institucije, osnovane pod okriljem magistrata grada Subotice kojoj je Čantavir dodeljen 1779. zajedno sa statusom slobodnog kraljevskog grada.

Gojko Desnica, *O počecima rada Praviteljstvujušćeg sovjeta* (IV, 1971, 105—112), piše o radu Sovjeta u prvim mesecima njegovog postojanja (od avgustovske skupštine u Borku do prenošenja njegovog središta u Smederevo, novembra 1805). Pisac zastupa gledište da je Sovjet još tada uzeo u svoje ruke brigu oko finansija, privrede i sudske organizacije u ustaničkoj Srbiji.

U prilogu *Egzotične migracije u Srbiju kneza Miloša* (III, 1971, 114—123) Vladimir Stojančević iznosi slučajeve planiranih imigracionih pokušaja nekoliko »egzotičnih« grupa inorodnog stanovništva da se naseli u Srbiju 30-tih godina prošlog veka. Pisac ima u vidu pokušaj doseljavanja Bugara, Saksonaca i Engleza, a zatim i neke slučajeve uspešnog doseljavanja Cincara i Mađara. Prema njegovom mišljenju ovi slučajevi »egzotičnih« migracija bili su uslovljeni težnjom političke vlasti u obnovljenoj Srbiji da na taj način dođe do dobrih privrednika i stručnjaka, s jedne strane, i pokušajima nekih evropskih država da preko svojih iseljenika u Srbiji uzmu učešća u eksploataciji njenih prirodnih izvora, s druge strane.

Izvestan broj radova odnosi se na temu revolucionarne 1848/49. godine.

Pod naslovom *Nacionalna politika levice u peštanskoj revoluciji marta 1848*. (I, 1970, 27—36) mađarski političar Đerđ Špira analizira razvojne smernice u revolucionarnoj orijentaciji mađarske martovske omladine u prvim danima revolucije. On dolazi do zaključka da mađarska omladina nije mogla da shvati opravdane težnje nemađarskih naroda zbog toga što je granice istorijske Mađarske identifikovala sa jedinstvom opšterevolucionarnog tabora u borbi protiv habsburškog apsolutizma.

U prilogu »*Vukovarski događaji*«, brošura iz revolucionarne 1848 (II, 1970, 111—116) Slavko Gavrilović objavljuje tekst revolucionarne brošure koji impresivno dočarava politička zbivanja u Sremskoj županiji u prvoj fazi pokreta. Prema njegovom mišljenju, ova brošura je delo narodnjaka a usmerena je protiv pokušaja mađarona da razbiju jedinstvo Srba i Hrvata u Vukovaru, središtu Sremske županije. — U prilogu *Đorđe Stratimirović o svojoj ulozi na bojnim poljima 1848—1849* (II, 1970, 117—122) Sl. Gavrilović iznosi nove podatke o učešću Stratimirovića u srpskom narodnom pokretu. Reč je o Prestavki koju je Stratimirović uputio dvoru radi sticanja ordena Marije Terezije. Bez obzira što u njoj Stratimirović namerno prećutkuje političke događaje, ova prestavka značajna je kao izvor jer sadrži podatke o njegovim zaslugama u organizovanju pokreta i njegovom učešću u pojedinim borbenim okršajima. — Najzad, određenog su značaja za istoriju ovog pokreta u Vojvodini Gavrilovićevi prilozi: *Nekoliko podataka o Grcima dobrovoljcima u Vojvodini 1848—49* (I, 1970, 126—128) i *Dokumenta o pomoći Srba Tršćana i Dubrovčana srpskom pokretu u Vojvodini 1848—1849* (I, 1970, 129—131).

Sledeći radovi se odnose na problematiku druge polovine XIX i početka XX veka.

Vaso Vojvodić, *Zaboravljena pesma o Pariskoj komuni i njen autor Kosta Arsenijević* (IV, 1971, 131—142), na interesantan način govori o odjecima prve proleterske revolucije u južnoslovenskim zemljama. Vera N. Kondratjeva piše (III, 1971, 124—126) još jednom o autoru revolucionarne prvomajske proklamacije koja se pojavila u Hercegovini 1872, u trenutku pokušaja sledbenika pokreta Ujedinjene omladine srpske da organizuju ustanak. Na osnovu novih podataka Kondratjeva je utvrdila da je ovu proklamaciju napisalo više autora. Na taj način ona je korigovala svoju raniju pretpostavku da je proklamaciju napisao Svetozar Marković. (Usp. njen članak *Istorija omladine prema dokumentima ruskog spoljno-političkog arhiva*, Ujedinjena omladina srpska, *Zbornik radova*, Novi Sad 1968, 375—381.)

Vasilije Krestić, O sukobu Svetozara Miletića sa Nikom Maksimovićem iz 1873 (IV, 1971, 143—150), na osnovu nekoliko neobjavljenih dokumenata ilustruje dosad malo poznatu zatrovanost odnosa u Narodnoj stranci 1873. Prema Krestićevom mišljenju još su se te godine mogli nazreti počeci duboke krize u njenim redovima. Toj krizi su doprinele, a kasnije je još više pospešile, lične i načelno-političke nesuglasnice među vodećim ljudima u tadašnjem vojvođanskom političkom životu. U prilogu *Srpsko-rumunska parlamentarna saradnja za vreme vladavine Koalicije 1906—1909* (III, 1971, 127—146) Arpad Lebl govori o vidovima zajedničkog otpora srpskih i rumunskih poslanika u peštanskom parlamentu prema reakcionarnoj i šovinističkoj politici mađarske koalicione vlade.

Čedomir Popov, *Lenjin i nacionalna revolucija na Balkanu početkom XX veka* (II, 1970, 9—25), analizira Lenjinove poglede na nacionalno-revolucionarne pokrete balkanskih naroda početkom ovoga veka. Popov je zaključio da su za Lenjina ti pokreti bili jedna od karika u lancu revolucionarnih kretanja protiv imperijalizma u svetskim razmerama. U prilogu *R. V. Siton Watson i vojvođansko pitanje 1906—1914* (III, 1971, 147—151) engleski istoričar Hugh Seton-Watson govori o prvim kontaktima svoga oca sa znamenitim Vojvođanima i o uzrocima njegovih protivurečnih pogleda na vojvođansko (jugoslovensko) pitanje pre 1914.

Međuratna istorija zastupljena je u ovim brojevima s više priloga i studija.

U prilogu *Prisajedinjenje vojvođanskih radikala Radikalnoj stranci Srbije* (II, 1970, 123—139) Ljubinka Bogetić obrađuje političke okolnosti pod kojima je došlo do utapanja vojvođanskih radikala u Radikalnu stranku Srbije (3. III 1919).

Svojim većim delom na ovaj period se odnosi i studija Koste Milutinovića, *Josip Smodlaka i Vojvodina* (II, 1970, 26—62), u kojoj se prikazuje jedna značajna komponenta u političkom životu ovog naprednog hrvatskog političara. Prikazane su njegove veze sa Mihailom Politom-Desančićem, Vasom Stajićem, Milutinom Jakšićem i drugim naprednim političarima i javnim radnicima Vojvodine između dva rata. Na kraju studije Milutinović govori o pogledima Josipa Smodlake na vojvođansko pitanje ističući njegov stav da se ono reši na principu autonomije.

U studiji *Odjek zagrebačkih punktacija u opozicionim krugovima Vojvodine* (II, 1970, 63—75) Todor Stojkov govori o stavu vojvođanskih političara prema čuvenoj zagrebačkoj rezoluciji u kojoj su novembra 1932. prvaci Seljačko-demokratske koalicije osudili režim prikrivene monarhodiktature. Stojkov ističe da su na osnovama zagrebačke rezolucije vojvođanski radikali i samostalci postigli punu saglasnost da se i sami pridruže osudi nepopularnog režima. Najbolji izraz te saglasnosti je Novosadska rezolucija (od 28. decembra 1932) koju pisac donosi u celini.

Vuk Vinaver, *Publicistička delatnost Bele Lindera i jugoslovensko-mađarski odnosi 1922—1935* (IV, 1971, 151—164), visoko ocenjuje uticaj političko-publicističke delatnosti mađarskog buržoaskog demokrate na razvitak jugoslovensko-mađarskih odnosa u ovom periodu. — U studiji *O jugoslovensko-mađarskoj trgovini (1933—1941)* (I, 1970, 37—78) Vinaver, često statistički i tabelarno, prikazuje sve vidove relativno živih trgovinskih veza između Jugoslavije i Mađarske u godinama neposredno pred drugi svetski rat, kada su trenutni politički odnosi između dve susedne zemlje bili samo na oko prepreka normalnoj saradnji na polju trgovine. U opsežnoj studiji *Neuspeh tajnih jugoslovensko-sovjetskih pregovora (jedna značajna etapa u nemačkom osvajanju Podunavlja)* (III, 1971, 28—84) Vinaver otkriva uzroke neuspeha u pokušajima Jugoslavije i Sovjetskog Saveza da se tajno sporazumeju oko uspostavljanja diplomatskih odnosa. Prema njegovom mišljenju dve države nisu mogle naći pozitivno rešenje pre svega zbog duboke povezanosti pronemačke spoljne politike sa reakcionarnom i antiboljševičkom unutrašnjom politikom koju je vodila beogradska vlada. Vinaver podvlači da su nespornosti u odnosima na liniji Beograd-Moskva imali dalekosežnije istorijske posledice, što se najbolje pokazalo u uspešnoj nemačkoj ekonomsko-političkoj ekspanziji ka Podunavlju i zavođenju nacističke hegemonije nad srednjoevropskim državama.

Dva priloga su posvećena istoriji radničkog pokreta Vojvodine: Jovanka Dukljević, *Radnička akademija u Pančevu 1920* (III, 1971, 152—157), i Đerđ Gal, *Štrajk u novosadskoj fabrici šrafova (1935) i tvornici braće Kramer (1940)* (III, 1971, 158—175).

Jedini rad koji se odnosi na period NOB je studija Branka Petranovića, *O levim skretanjima KPJ krajem 1941. i u prvoj polovini 1942. godine* (III, 1971, 39—82). Autor pokušava da odredi opšte uzroke odstupanjima rukovodstva KPJ od usvojene linije narodnooslobodilačke borbe i prelaska na višu »drugu fazu« borbe potkraj 1941. i u zimu i proleće 1942. — Petranović je autor i priloga *Povodom knjige »Narodni front i komunisti 1938—1945«* (II, 1970, 140—151), u kome, na osnovu materijala sabranih u navedenoj knjizi, prikazuje neke relativno teorijsko-metodološke pojave u savremenom međunarodnom radničkom pokretu, zapažene na međunarodnom skupu istoričara u Beogradu oktobra 1966.

Pored prikazanih radova u *Zborniku* je objavljeno i nekoliko kraćih priloga iz oblasti političke i kulturne istorije: dr Nikola Gavrilović, *Susret cara Josifa II i mitropolita Mojseja Putnika u Karlovcima, 1788. godine* (I, 1970, 91—96); Sreta Pecinjački, *Jedan mali izveštaj o srpskim školama u mitrovačkom protopopijatu iz 1749. godine* (IV, 1971, 83—88), i *Mala grabovačka škola u XVIII i s početka XIX veka* (III, 1971, 90—92); Slavko Gavrilović, *Podaci za istoriju Novina serbskih 1813—1816* (I, 1970, 113—117); Milorad Radević, *Autobiografija Jovana Gavrilovića* (IV, 1971, 121—130), i Milan Petrov, *Pokušaj osnivanja muzeja u Sremskim Karlovcima 1870. godine* (I, 1970, 132—134).

Zbornik donosi još nekoliko drugih priloga.

Mile Konjović, na osnovu statističkih podataka koje sadrže popisi stanovništva od XVIII veka do 1961, napisao je prilog *Neki podaci o udjelu Srba u ukupnoj nacionalnoj strukturi Hrvatske* (IV, 1971, 164—176); Đorđe Momčilović daje istorijsku belešku povodom nedavno iz SSSR-a dopremljene *Zbirke dokumenata: Jugosloveni u SSSR* (I, 1970, 135—142); Vladimir Stojančević piše povodom *Šezdesetogodišnjice naučnog rada i osamdeset i pet godišnjice života akademika Mite Kostića* (IV, 1971, 11—24) dajući istovremeno vrlo uspešan presek kroz čitavu istoriju Srba u Ugarskoj XVIII veka, kojom se Kostić tokom svog dugogodišnjeg istraživačkog rada pretežno bavio.

Rubrika *Kritike i prikazi* obiluje osvrtima na savremenu domaću i stranu literaturu. Ti osvrti pokazuju da su vojvodanski istoričari stalno u toku i da budno prate naučne rezultate u zemlji i inostranstvu. Prikazan je i izvestan broj časopisa u kojima radovi istoriografskog sadržaja zauzimaju dosta značajno mesto: *Rad vojvodanskih muzeja* (I, 1970, 177—181), *Letopis Matice srpske* (IV, 1971, 219—225) i *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* (III, 1971, 193—198). Od posebnog su značaja prikazi strane periodične literature: mađarskih časopisa *Történelmi szemle* (I, 1970, 184—185, i IV, 1971, 225—228), *Agrártörténeti szemle* (II, 1970, 193—194), *Pártörténeti közlemények* (III, 1971, 201—202), te rumunskog časopisa *Revue des Études sud-est Européennes* (I, 1970, 181—184).

U povremenim rubrikama objavljeni su sledeći prilazi.

U rubrici *Saopštenja sa naučnih skupova* drugi broj *Zbornika* donosi pet saopštenja koja su podneli vojvodanski istoričari na naučnom skupu u Bratislavi maja 1970. Reč je o sledećim saopštenjima: Čedomir Popov, *Neki metodološki problemi u proučavanju teritorije Vojvodine* (156—161); Aleksandar Forišković, *O nekim istorijskim pretpostavkama relevantnim u uobličavanju etničke slike današnje Vojvodine* (156—161); Ranko Končar, *Neki metodološki problemi u proučavanju nacionalnog pitanja u NOB-u u Vojvodini* (161—164); Slavko Gavrilović, *Izvori za istoriju Slovaka u Vojvodini do sredine XIX veka* (164—167) i Čehak Kalman, *Izvori za istoriju Slovaka u drugoj polovini XIX veka* (167—170). — U

istom broju (195—198) date su i informacije o simpozijumu posvećenom srpsko (jugoslovensko)-rumunskim odnosima i simpozijumu o Savezu komunista Vojvodine 1919—69.

U rubrici *Bibliografije* Borivoje Marinković objavljuje *Literaturu o srpskim piscima XVIII stoleća*, i to: *Prilog bibliografskom izučavanju Stefana Ravančanina, pisca s kraja XVII i s početka XVIII stoleća* (III, 1971, 205—213), *Grada o Hadži Ruvimu Nenadoviću (1752—1804), letopiscu predustaničke Srbije* (IV, 1971, 177—191) i *Prilog evidentiranju bibliografije radova naših istoričara* (II, 1971, 171—179).

U rubrici *Ustanove* data je informacija o nedavno osnovanom *Institutu za izučavanje istorije Vojvodine u Novom Sadu* (I, 1970, 187—188).

Zbornik donosi još i nekrologe Kostić Petroviću i Nikoli Milutinoviću sa bibliografijom poslednjeg (I, 1970, 189—195).

Svi brojevi su snabdeveni registrom.

Najnoviji brojevi sadržajno bogatog *Zbornika za istoriju* V-VI, 1972, donose radove iz raznih oblasti i razdoblja nacionalne istorije:

U prilogu *Crkvena pripadnost kralja Dragutina* (VI, 85—86) Gojko Ružičić govori o jednom često pokretanom ali još uvek nerešenom problemu iz srednjovekovne istorije. Za razliku od većine istoričara, Ružičić smatra da nema mesta za dileme kada je reč o držanju Stefana Dragutina prema katoličkoj crkvi. Prema njegovom mišljenju, koje se zasniva na samo jednom jedinom dokumentu, »definitivno pada tvrđenje da je srpski kralj Stefan Dragutin pristao uz rimsku crkvu«.

Pod naslovom *Prilog poznavanju položaja Srba u južnoj Ugarskoj u XV veku* Peter Rokai je u istom broju *Zbornika* (86—91) objavio jedno interesantno sa stanovišta istorije Srba u južnoj Ugarskoj. Na osnovu tog pisma, koje predstavlja »prvi poznati izvor« gde se pominju Srbi kmetovi (»iobagiones Rasciani«), Rokai je bacio novu svetlost na socijalnu strukturu srpskog stanovništva u Ugarskoj, dokazujući da Srbi nisu u celini bili slobodni, pošto je i među njima bilo kmetova-podanika pojedinih velikaša, o čemu svedoči slučaj Srba naseljenih na posedima velikaške porodice Maroti u Vukovarskoj županiji.

Problematika XVIII i XIX veka, koja je u ranijim brojevima takoreći dominirala, predstavljena je i ovog puta većim brojem priloga i studija.

U prilogu *Povodom zaboravljenog članka Ilariona Rucarca o grofu Đorđu Brankoviću* (VI, 92—104), Borivoje Marinković skreće pažnju na jedan Rucarčev polemički novinski tekst koji je iz nejasnih razloga uporno izmicao iz vidokrugva svim istraživačima, čak i onda kada su bili u prilici da ga koriste.

U istom broju (VI, 122—129) nalazi se i prilog *Rumunski hroničar o banatskim Srbima u austro-turskom ratu 1788—1790. godine*. Autor ovoga priloga, Nikola Gavrilović, govori o izvornoj vrednosti podataka koje je o događajima u poslednjem austro-turskom ratu zabeležio rumunski hroničar i savremenik Nikolae Stoica.

Po sadržini su interesantna akta koja je u arhivima Beča, Pešte i Sremskih Karlovaca prikupio i objavio Sreta Pecinjački u prilogima: *Podaci o kontribuciji i stanovništvu Banata u prvoj polovini XVIII veka* (V, 118—121), *Dokumenti o bačko-baranjskim migracijama 1719—1725. godine* (VI, 105—116) i *Statistički podaci o naseljima sremske eparhije 1781* (V, 122—127).

U studiji *Srem, Banat i Bačka od kraja XVIII do sredine XIX veka* (V, 9—26) Slavko Gavrilović je dao lep sintetički pogled na društveno-ekonomski razvitak Srema, Banata i Bačke u navedenom periodu. U studiji je navedena osnovna literatura koja se dotiče problematike o kojoj pisac govori. — U istom broju *Zbornika* (V, 144—160) objavljeno je još nekoliko drugih Gavrilovićevih priloga: *Uvođenje opštinskih žitnih magazina u Vojnoj granici (1803); Sremski stočarski trgovci o svojim teškoćama (1811—1813; i Kolektivne tužbe i predstavke u Šaj-*

kaškom bataljonu (1783—1848). — Pod naslovom *Statistički podaci o Srbima srem-ske arhidijeceze 1800—1820. godine* (VI, 130—140) Gavrilović je objavio četiri popisa o kretanju srpskog stanovništva u Sremu prvih decenija XIX veka. — U prilogu *Predlog iz 1849. o zemljorasterećenju u Banatu* (VI, 141—145) Gavrilović je objavio dva pisma od velike izvorne vrednosti. Naime, ta pisma spadaju u retke, dosad nepoznate, izvore u kojima se sa pozicija banatskih spahija i podanika govori o zemljorasterećenju, odnosno razrešavanju kmetsko-urbarijalnih odnosa — najvažnijem pitanju ne samo u toku 1848. nego i u celokupnoj istoriji Vojvodine XIX veka.

Problematika druge polovine XIX i početka XX veka zastupljena je u sledećim radovima:

U *Prilogu proučavanju prošlosti Kikinde* (V, 161—163) Milivoj Rajkov je objavio jedan spis koji je nastao u vreme tzv. ekonomske uprave u Dištriktu (1856), a pruža određene podatke za proučavanje ekonomske strukture u gradu u periodu Bachovog apsolutizma.

Isti broj (V, 9—54) donosi i raspravu *Adam Bogosavljević prvi seljački tribun Srbije*. Autor te rasprave, Kosta Milutinović, na osnovu arhivske građe i podataka iz savremene štampe, govori o političkom liku jedne, nesumnjivo krupne, figure u političkoj istoriji Srbije druge polovine XIX veka. Autor je obuhvatio period od 1872. kada se Bogosavljević prvi put javlja na političkoj sceni pa do 1880. kada je prerana smrt, slično njegovom učitelju Svetozaru Markoviću, stala na put svakoj daljnoj njegovoj političkoj aktivnosti. Dajući istovremeno presek kroz društveno-politička zbivanja u onovremenoj Srbiji, u kojima je Bogosavljević aktivno sudelovao, Milutinović je visoko ocenio ovu ličnost u nacionalnoj istoriji. Po njemu Bogosavljević je prvi budilac seljačkih masa i prvi pokretač revolucionarnog pokreta na selu ne samo u Srbiji nego i na čitavom slovenskom jugu.

U studiji *Slovački političar Milan Hodža u političkoj istoriji Vojvodine početkom XX veka* (VI, 51—83) slovački istoričar Milan Krajičević piše o jednom dosad nedovoljno obrađenom problemu: o političkoj saradnji slovačke i srpske buržoazije na platformi opozicione borbe za nacionalnu emancipaciju u početnom razdoblju imperijalizma u Ugarskoj. Ta saradnja je naročito dolazila do izražaja na parlamentarnim izborima gde je slovačko-srpsko savezništvo kulminiralo u godinama neposredno pred prvi svetski rat. Neosporan doprinos zbliženju dva naroda, koja su se podjednako našla u krajnje nepovoljnom međunarodnom položaju, pripada slovačkom političaru Milanu Hodži (1878—1944) čije su prisustvo i uloga u vojvođanskoj političkoj istoriji u ovoj studiji konačno naučno protumačeni.

Milivoj Rajkov je autor još jednoga priloga iz prošlosti Kikinde. Pod naslovom *»Srpski glas« i kikindski demokrati* (VI, 157—172) on piše o ulozi i značaju delatnosti mladih demokratski orijentisanih predstavnika građanske klase u političkom životu grada početkom ovoga veka. Rajkov je posebnu pažnju poklonio *»Srpskom glasu«* — novinama koje su pokrenule, uređivale i oko kojih su se okupljale ove napredne snage (1907—13). On je ocenio da su te snage imale daleko širi i napredniji politički program od onog kojeg su se držali radikali i liberali kao pripadnici vodećih političkih partija. Sa tim programom mladi demokrati su postali nosioci nove orijentacije u borbi protiv veliko-mađarskog imperijalizma, za demokratizaciju vlasti u zemlji, za okupljanje svih demokratskih i naprednih snaga bez obzira na nacionalnu pripadnost i za saradnju sa najširim narodnim masama.

U prilogu *Idejne i političke pozicije Jaše Tomića o nacionalnom pitanju pred prvi svetski rat* (V, 168—180) Ljubinka Bogetić govori o stavovima koje je u u svojoj političkoj i publicističkoj delatnosti zastupao prvak Srpske narodne stranke Jaša Tomić. Sve do kraja svoje političke delatnosti — zaključila je Bogetićeva — ostao je Tomić na stanovištu o postojanju individualnih nacionaliteta jugoslovenskih naroda, pri čemu je srpskoj naciji pridavao poseban značaj. Različiti pak

ekonomski interesi hrvatske i srpske sitne buržoazije i njihovi različiti usko nacionalni interesi, u kojima je dolazio do izražaja obostrani šovinizam i netrpeljivost, zatim posebna stanovišta u pogledu okupacije Bosne i Hercegovine i položaja Srba u Hrvatskoj, odvojili su ovoga radikala i njegovu stranku od hrvatskih političkih grupa i učinili da njihova nacionalna politika dobije velikosrpski smer.

Dva priloga se odnose na period NOB-e:

U prvom prilogu Dušan Živković govori o *Razvitku narodne vlasti od prvih NOO-a do Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije* (1941—1943) (V, 82—107), zadržavajući se posebno na svakoj karakterističnoj etapi u navedenom periodu, a u drugom Dušan Lazić dokumentovano piše o *Organizaciji policijsko-obaveštajne službe »Nezavisne Države Hrvatske«* (VI, 183—194).

Najnoviji brojevi *Zbornika* donose i veći broj radova interesantnih sa stanovišta istorije narodnosti u Vojvodini:

U studiji *Motivi zblizavanja u istoriji mađarsko-jugoslavenskih veza (1790—1914)* (VI, 27—50) mađarski istoričar Kemény G. Gábor tvrdi da se političko-istorijski i kulturno-istorijski motivi tih veza javljaju »od početka takoreći nerazdvojno« i da ih »određuju zakonomernosti društveno-istorijskog razvitka«. Unutar posmatranog perioda pisac razlikuje dva karakteristična razdoblja. U prvom, od kraja XVIII veka do revolucije 1848/49, kulturno-istorijski motivi povezanosti dolaze do izražaja tamo »gde god su se susretale mađarska i južnoslovenska kultura«. Međutim, pod uticajem obostranih nacionalističkih snaga, koje su ovladale pokretima jezičkog i kulturnog preporoda, kulturni uticaji se postepeno povlače ispred motiva političke prirode. Ti motivi nose u sebi obeležje nesporazuma i nepoverenja koji guraju dva naroda u otvoreni sukob.

Od sloma revolucije 1849. do prvog svetskog rata nastupa drugo razdoblje u kome pisac uočava dve posebne etape. Prvu etapu, od jeseni 1849. do Austro-ugarske nagodbe 1867, karakteriše »uspostavljanje i produbljivanje uzajamnih veza u širokom dijapazonu«. No, od dualizma, kada nastupa druga etapa ovog karakterističnog perioda, te veze se sužavaju i pod pritiskom političkih događaja postaju bezbojnije, što dovodi do uzajamnog udaljavanja i nacionalnog zatvaranja — dakle, nove krize koja šteti uzajamnom razumevanju i saradnji dvaju naroda.

Prilog proučavanju istorije nesporazuma: bački Rusini i zaporoški Kozaci naslov je kraćeg, ali za istoriju etničkih odnosa veoma korisnog priloga koji je u istom broju (XI, 117—121) objavio sovjetski istoričar A. D. Duličenko. On smatra da je neopravdano dovoditi u vezu migracije bačko-sremskih Rusina sa seobom zaporoških kozaka oko današnje Sente (1785). Nekoliko decenija, koliko deli te dve istorijske pojave, zatim različiti socijalni motivi po kojima su one nespojive, osnovni su argumenti sa kojima se Duličenko suprotstavlja tvrdnjama starijih ruskih i ukrajinskih istoričara.

Isti broj (VI, 153—156) donosi prilog *Rusini u Mitrovici od 1851. do 1914. godine* u kome Radomir Prica piše o poreklu, naseljavanju, životnim prilikama i običajima mitrovačkih Rusina, zahvativši period od 1851, kada ih istorijski izvori po prvi put pominju, pa do prvog svetskog rata.

U prilogu *Uticaj KPJ na kulturno-prosvetni savez jugoslovenskih Rusina* (V, 181—186) Vladimir Biljnja je obradio jedno pitanje iz novije prošlosti jugoslovenskih Rusina — njihovo političko buđenje u predratnoj Jugoslaviji. Značajan momenat u tom pogledu je osnivanje (1933) demokratski orijentisane i slovenofilski napajane organizacije pod nazivom Kulturno-prosvjetni savez jugoslovenskih Rusina. Pisac prati razvojne smernice u aktivnosti te organizacije zadržavajući se posebno na njenim vezama sa KPJ, koja je koristila sve vidove svoje delatnosti da bi se približila pripadnicima rusinskog pokreta u cilju ideološko-političke borbe protiv režima u zemlji.

Gligor Popi piše o počecima buđenja jugoslovenskih Rumuna u prilogu pod naslovom *Iz političke aktivnosti Rumuna u Banatu posle prvog svetskog rata* (VI, 173—176). Odlučujući korak u okupljanju obespravljenog rumunskog življa u Krajevini SHS učinjen je 10. II 1923. kada je na kongresu u Alibunaru osnovana Rumunska partija (Partidul Roman), koja je sve do šestojanuarske diktature bila rukovodeća snaga u društveno-političkom životu Rumuna.

U prilogu *Slovaci u Vojvodini kao istorijsko-etnografski fenomen* (V, 110—117) slovački istoričar Jan Sirácky govori o nekim faktorima (geografsko-politički, ekonomski, verski i drugi) koji su imali bitnijeg uticaja na formiranje istorijsko-etnografskog fenomena današnjih vojvođanskih Slovaka.

Najzad, treba zabeležiti i studiju *O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini 1919—1929* (V, 55—83) u kojoj Branislav Gligorijević prikazuje politiku režima prema očuvanju i negovanju materinjeg jezika narodnosti u Vojvodini. Autor se, za sada, ograničio samo na administrativne i zakonske propise koji su u navedenom periodu određivali prava i obaveze narodnosti u ovom pogledu. U sledećoj studiji, koju je već najavio, biće reči o tome kako su se sa stanovišta svake narodnosti ponaosob ti propisi sprovodili u život.

Pored ovih radova u *Zborniku* je objavljeno i nekoliko priloga iz kulturne istorije. U broju pet nailazimo na sledeće priloge iz te oblasti: Borivoje Marinković, *Beleške o Stefanu Subotiću* (V, 134—143); Nikola Gavrilović, *Ruske seminarije i mišljenje karlovačkog mitropolita Mojseja Putnika o njima* (V, 128—133); i Milan Petrov, *Pitomci Srpskog narodnog sabora u Sremskim Karlovcima na kijevskoj Duhovnoj akademiji polovinom XIX veka* (V, 164—167).

Rubrika »Kritike, ocene i prikazi« bogata je osvrtima na istorijsku literaturu. Od periodične štampe prikazani su: *Südost-Forschungen*, nemački časopis za istorijsku, naučno-kulturna i geografska istraživanja savremenih problema države i društva jugoistočne Evrope, zatim najnoviji broj rumunskog časopisa *Revue des Études sud-est Européennes*, najnoviji broj *Godišnjaka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* (V, 225—229); i *Istraživanja*, organ Instituta za izučavanje istorije Vojvodine (VI, 221—222).

Bibliografije koje je *Zbornik* i ranije redovno donosio zastupljene su i u ovim brojevima. Borivoje Marinković — odlični poznavalac literature o srpskim piscima XVIII stoleća — objavio je nekoliko novih priloga iz te oblasti i to: *Biografsko-bibliografski podaci o Emanuilu Jankoviću (1758?—1791)*, piscu, prevodiocu, knjižaru i izdavaču u *Novom Sadu* (V, 187—208); Simeon Stefanović Piščević (1731—1797) i njegovi »Memoari«; *Ka boljem poznavanju Atanasija Dimitrijevića Sekereša (1738—1794)*, pisca, prevodioca i prvog značajnijeg recenzenta (VI, 195—202).

U rubrici »Ustanove« data je informacija o izložbi *Oružje petrovaradinske tvrđave kroz vekove* i informacija o *Prvom jugoslovenskom simpozijumu o nastavi istorije*, održanom u Novom Sadu septembra 1972 (223—225).

Oba broja se završavaju uobičajenim Opštim registrom (lica, ustanova i geografskih pojmova).

Na kraju, prijatno je konstatovati da je *Zbornik* u prikazanom godištu proširio krug svojih saradnika. On je oko sebe okupio istoričare svih naroda i narodnosti u Vojvodini, a među njima su se pojavili i novi saradnici iz unutrašnjosti i inostranstva (Mađarske, Čehoslovačke, Rumunije, SSSR). Na taj način on je izašao iz lokalnih, odnosno pokrajinskih okvira, što pokazuje i tematika koja se u njemu pojavljuje. Iako je u središtu časopisa istorija Vojvodine i srpskog naroda, u njemu je u određenom obimu zastupljena i tematika od šireg balkansko-podunavskog značaja i, naravno, istorija narodnosti, što je za ovdašnju višenacionalnu sredinu od posebnog značaja.

Mirko Mitrović

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb